הרב יהודה זולדן

תנופה בביכורים

א. מבוא
ב. מקור למצוות תנופה בביכורים ומספר ההנפות
1. ר' אליעזר בן יעקב – "ולקח הכהן הטנא מידך"
2. ר' יהודה – "והניחו"
3. הספרי – שתי תנופות
4. תנא־קמא – אין תנופה בביכורים
ג. "תחת יד הבעלים" – כוהן מניף ובעלים קורא
ביאור דברי הרמב"ם
ד. ביכורים – קדשי גבול או קדשי מקדש?
ה. סיכום

א. מבוא

הביכורים הם אחת ממתנות כהונה. בעל הפירות מביא את הביכורים למקדש והכוהנים בלבד היו אוכלים את הביכורים בירושלים.[1] סדר הדברים ע"פ הפסוקים (דברים כו, א-יא) הוא כך. מביא הביכורים אומר לכוהן: "הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו" (פס' ג), הכוהן לוקח ממנו את הכלי ומניחו לפני המזבח (פס' ד). מביא הביכורים אומר את מקרא הביכורים, מ"ארמי אובד אבי" (פס' ד) עד המילים: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי ה'" (פס' י), ועם סיום הקריאה של המביא, מניח הכוהן את הכלי לפני ה', והמביא משתחווה ויוצא (פס' י).

בפרשת ביכורים לא נזכרת במפורש מצווה להניפם, ואכן בולט לעין שביחס לביכורים מצוין במשנה שיש להניפם רק ע"פ דברי ר' אליעזר בן יעקב:

> אלו טעונין תנופה ואין טעונין הגשה: לוג שמן של מצורע ואשמו,[2] **והבכורים כדברי רבי אליעזר בן יעקב**, ואמורי שלמי יחיד וחזה ושוק שלהן,[3] ...ושתי הלחם, ושני כבשי עצרת.[4] ...מנחת העומר[5] ומנחת קנאות[6] טעונות תנופה והגשה. (מנחות ה, ו)

---

1. רמב"ם, ביכורים א, ה; א, יד.
2. ויקרא יד, י-יב; כא-כד.
3. ויקרא ז, ל, לד; י, טו.
4. ויקרא כג, יז-כ.
5. ויקרא כג, יא-טו.

נעיין בנושא זה של תנופה ביכורים, בדרך התנופה ובמשמעותה.

ב. מקור למצוות תנופה בביכורים ומספר ההנפות

1. ר' אליעזר בן יעקב – "ולקח הכהן הטנא מידך"

הדרשה שעליה נסמכת דעת ר' אליעזר בן יעקב המובאת לעיל, מופיעה בספרי:

"מידך" – מלמד שטעונים תנופה, דברי רבי אליעזר בן יעקב.
(ספרי דברים [כי תבוא] פסקה ש)

דרשה זו מבוארת ביתר ביאור בגמרא במנחות:

מאי טעמא דרבי אליעזר בן יעקב? גמר "יד" "יד" משלמים. כתיב הכא: "ולקח הכהן הטנא מידך", וכתיב התם: "ידיו תביאינה [את אשי ה']" (ויקרא ז, ל), מה כאן כהן – אף להלן כהן. ומה להלן בעלים – אף כאן בעלים. הא כיצד? כהן מניח ידו תחת יד בעלים, ומניף. (מנחות סא ע"א-ע"ב)

2. ר' יהודה – "והניחו"

במשנה מסכת ביכורים מובא שאף רבי יהודה סובר שביכורים טעונים תנופה:

עודהו הסל על כתפו קורא מ"הגדתי היום לה' אלהיך" (פס' ג) עד שגומר כל הפרשה. ר' יהודה אומר: עד "ארמי אובד אבי". הגיע ל"ארמי אובד אבי" מוריד הסל מעל כתפו **ואוחזו בשפתותיו, וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו**, וקורא מ"ארמי אובד אבי" עד שהוא גומר כל הפרשה, ומניחו בצד המזבח והשתחוה ויצא. (משנה, ביכורים ג, ו[7])

מן המשנה עולה כי רבי יהודה חולק על רבי אליעזר בן יעקב באופן ההנפה. לפי רבי יהודה, מביא הביכורים אוחז בשפתי הכלי, והכהן הניח את ידיו תחת הכלי והם הניפו ביחד, כל זמן שמביא הביכורים קורא את פרשת הביכורים; בעוד שלפי ר' אליעזר בן יעקב, הכוהן היה מניח ידו תחת ידי מביא הביכורים שנמצאו תחת הכלי וכך הם היו מניפים ביחד.[8]

בגמרא במנחות הובאה ברייתא שבה לומד רבי יהודה את חיוב התנופה באופן אחר מדרשתו של רבי אליעזר בן יעקב:

---

6. במדבר ה, כה.
7. ההלכה שביכורים טעונים תנופה נזכרת גם במשנה בביכורים ב, ד: "ויש בבכורים מה שאין כן בתרומה ובמעשר. שהבכורים... וטעונים קרבן, ושיר, ותנופה ולינה".
8. ציורים הממחישים את אופני התנופות הללו, ראה: הרב ישראל אריאל, מחזור המקדש שבועות, עמ' 30,28.

דתניא, רבי יהודה אומר: "והנחתו" (פס' י) – זו תנופה. אתה אומר זו תנופה, או אינו אלא הנחה? כשהוא אומר "והניחו" (פס' ד) – הרי הנחה אמור. הא מה אני מקיים "והנחתו" – זו תנופה. (מנחות סא ע"ב)

בגמרא במנחות סא ע"ב השיבו שני אמוראים מדוע בחרה המשנה להציג את העובדה שביכורים טעונים תנופה "כדברי רבי אליעזר בן יעקב", בשעה שאף רבי יהודה סבור כן:

אמר רבא: הואיל ופתח בו הכתוב תחלה. רב נחמן בר יצחק אמר: הואיל ורב גבריה.

לפי רבא, המשנה העדיפה את דרשתו של רבי אליעזר בן יעקב, הואיל והוא לומד את חיוב התנופה מהמילה "מידך" המופיעה בתחילת הפרשה, בשעה שרבי יהודה למד זאת מהמילה "והנחתו" האמורה בסוף הפרשה.[9] לפי רב נחמן בר יצחק, תליית חיוב התנופה בדעת ראב"י היא משום חשיבותו וחכמתו, שהרי מקובל עלינו שמשנתו של ראב"י היא "קב ונקי" (גיטין סז ע"א) [כך ע"פ הסבר רש"י מנחות שם].

3. הספרי – שתי תנופות

בפירושו לתורה (דברים כו) פירש רש"י שהיו מניפים את הביכורים פעמיים:

"ולקח הכהן הטנא מידך" – להניף אותו. כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף.
"והנחתו" – מגיד שנוטלו אחר הנחת הכהן ואוחזו בידו כשהוא קורא, **וחוזר ומניף**.[10] (רש"י, דברים כו, ד; כו, י)

הנפת הביכורים פעמיים מוזכרת גם בתוספות במסכת סוכה (מז ע"ב ד"ה הביכורים) אשר הביאו מקור לדבר מהספרי:

בספרי (פרשת ראה) משמע דאיכא שתי תנופות. דקתני "והנחתו לפני ה' אלהיך" – מלמד שטעונין **תנופה** ב' פעמים, אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחויה.
(תוספות, סוכה מז ע"ב, ד"ה הביכורים)

---

9. התוספות במכות יח ע"ב (ד"ה ומאן) כתבו: "ובמילתיה דר' יהודה יש לתמוה. דבשמעתין מפיק תנופה מ'והנחתו' (פס' י) שכתוב אחר כל הקריאה, ואם כן מנליה דמתחילת הקריאה הוא מניף? ותו מנליה לרבי יהודה דכהן היה מניף, דבקרא 'והנחתו' לא כתיב ביה כהן, ובקרא קמא דכתיב 'ולקח הכהן הטנא' (פס' ד) לא כתיב בהן תנופה". בערוך־לנר (שם) מיישב זאת ואומר שאחר שלמדנו מכפל המילים 'והניחו' 'והנחתו' את חובת התנופה, המילה היתירה מלמדת על משמעות קודמתה, וכאשר נוח יותר ללמוד מהראשונה את אותה הדרשה – למדים את עיקר הדרשה מהמילה הראשונה, והשנייה משמשת כ'אמצעי' להכריח את לימוד הדרשה. ומכיוון שב'והניחו' מוזכר כוהן, מסתבר שהיא עיקר הדרשה, ומכאן למד רבי יהודה שהכוהן מניף.
10. ראה בענין זה בריטב"א מכות יח ע"ב. כרש"י כתב גם בסמ"ג מצות עשה קמ.

התוספות יוצאים מנקודת מוצא שאי אפשר לפרש את דברי הספרי הללו כדעת רבי יהודה, שהרי לרבי יהודה רק בזכות כפל המילים "והניחו" "והנחתו" למדנו את חובת ההנפה, ואם כן לא ייתכן ללמוד מכאן שתי הנפות. לכן מציעים התוספות שתי אפשרויות בדעת התנא שבספרי. האפשרות הראשונה:

> והתם בספרי דרש ב' תנופות מדכתיב "ולקח הכהן הטנא מידך" כר' אליעזר בן יעקב. ושמא סבר לה נמי כרבי יהודה דדריש הכא "והנחתו" זו תנופה, ולהכי בעי ב' תנופות. ד"ולקח הכהן" באמצע קריאה כתיב, וכי כתיב "והנחתו" גבי השתחויה כתיב. ומשמע ליה לשון תנופה מלשון "לך נחה"[11] את העם" (שמות לב, לד), ומוליך ומביא.

התוספות מבארים שהתנא דספרי למד את התנופה הראשונה מדרשתו של ראב"י ("מידך"), ואת התנופה השנייה מן הפסוק "והנחתו", כרבי יהודה. אלא שלהבדיל מרבי יהודה שדרש זאת מכפל המילים, התנא דספרי הבין זאת כמשמעות המילה "והנחתו", מלשון נחייה.

בהמשך, מציעים התוספות הסבר נוסף:

> אי נמי, מדאחר הנחת כהן כתיבא עוד הנחה אחריתא לאחר קריאה, שמע מינה דלאחר הנחת כהן חזר ונטלו כדי לחזור ולהניף אחר קריאה, דהיינו בשעת השתחויה.

לפי הצעה זו, אין לפרש את **משמעות** המילה "והנחתו" כתנופה (אפילו לאחר כפל המילים), אלא שמהעובדה שהיו שתי הנחות אנו יכולים להסיק שהיו גם שתי הנפות. (את ההנפה הראשונה למדנו מדרשת ראב"י, ואת השנייה אנו למדים מכפל ההנחות שמעיד על כפל ההנפות).[12]

בהמשך מבארים התוספות שראב"י ור"י עצמם ודאי חלוקים ביניהם, כפי שמוכח מהגמ' במכות יח ע"ב, שלדעת ראב"י הנחת מעכבת, משום שאינו סובר שהנחה זו תנופה, וא"כ שתי הנחות כתיבי – לעיכובא.

שיטה אחרת בביאור דעת התנא דהספרי[13] אנו מוצאים בדברי התוספות במסכת מכות (יח ע"ב, ד"ה ומאן):

---

11. נראה שהתוספות קראו את המילה 'והִנְחָתו', ולא כמקובל.
12. גרסת הספרי שלפנינו (כי תבוא, פסקא שא) היא: "'והנחתו לפני ה' אלהיך והשתחוית לפני ה' אלהיך' – מלמד שטעונים **הנחה** שתי פעמים; אחת בשעת קריאה ואחת בשעת השתחויה". גרסה זו תומכת לכאורה בהצעה השנייה של התוספות. ועיין שנות אליהו לגר"א (ביכורים ג, ו) שכתב שזו אכן הגירסה הנכונה בספרי.
13. התוספות שם אינם מזכירים את הספרי, אלא מביאים זאת בשם רש"י בפירושו ל'פרק חרש' ביבמות (פי"ד). אין בידינו פירוש כזה, וייתכן שהכונה לפירוש רש"י על התורה (שהובא לעיל), ומקורו בספרי שהוזכר לעיל (כפי שציין זאת המהר"ם שם).

> בין "והניחו" בין "והנחתו" מיירי בתנופה וראייה דהתם מוכח דבעי ב' תנופות, ומוכח מן "והניחו" "והנחתו". לכך פי' הר"ר אברהם בר יצחק[14] דר' אליעזר בן יעקב סבירא ליה הכי, דתרי קראי מיירי בתנופה ושתי תנופות היו, ולא מיירי כלל בהנחה דהנחה לא מעכבת.

התוס' במכות מזהים את התנא דספרי עם רבי אליעזר בן יעקב. לשיטתם אף ראב"י סבור **שמשמעות** המילים "והניחו" ו"והנחתו" הם תנופה, אלא שלא היינו יודעים זאת אלמלא דרשת המילה "מידך" (גזרה שווה משלמים). ומכיוון שלמדנו מגז"ש את משמעות ההנחה כתנופה – הרי מפורשות בפסוקים שתי תנופות.[15] לשיטתם, לדעת ראב"י לא נותרת אפשרות לפרש את המילה "הנחה" כפשוטה, ולכן צ"ל שהוא אינו סבור שהנחה מעכבת.[16]

לשיטתם, מחלוקת ראב"י ורבי יהודה היא האם ישנן שתי הנפות או רק הנפה אחת (בין אמירת "ארמי אובד אבי" להשתחויה).

שיטה שלישית בהסבר הספרי מופיעה בסוף דברי התוספות בסוכה (שם):

> ועוד י"ל דב' תנופות לאו דוקא, אלא לפי שיש ביכורים שאין טעונין קריאה כגון "מן החג ועד החנוכה" (משנה ביכורים א, ו) וקאמר דהטעונין קריאה מניף בשעת קריאה, ושאין בהן קריאה מניף בשעת השתחואה.[17]

לפי שיטה זו, שתי התנופות המופיעות בספרי לא נעשות באותם ביכורים, אלא מדובר במקרים שונים – כשקראו מקרא ביכורים הניפו בעת הקריאה, וכשלא קראו מקרא ביכורים הניפו בשעת השתחוויה. ומכיוון שאליבא דהתוס' בסוכה ראב"י ור"י אינם מחייבים אלא תנופה אחת, נמצא שלשיטתם אין כל מקור תנאי המחייב שתי תנופות.

4. תנא־קמא – אין תנופה בביכורים

בדברי המשנה (ביכורים ב, ד) – "הביכורים טעונים קרבן ושיר **ותנופה**..." – מסתפקת הגמרא (סוכה מז ע"ב) האם יש להעמיד כרבי יהודה או כראב"י. מכאן מדייקים התוספות בסוכה שישנו תנא שלישי החולק וסובר שביכורים אינם טעונים תנופה

---

14. בתוספות רבנו פרץ (מכות שם) כתב פירוש זה בשם ריב"א.
15. כך ביאר את שיטתם המהר"ם, ובערוך לנר פירש שהגז"ש אינה נצרכת ללמד חובת תנופה, שהרי לדעת ראב"י זוהי המשמעות הפשוטה של ה"הנחה", ולכן אינה נצרכת אלא ללמדנו שהתנופה מעכבת.
16. לשיטת התוס' במכות, דברי הגמרא במכות (שם) – "ומאן תנא דפליג עליה דרבי יהודה? ר' אליעזר בן יעקב היא" – אינם מתייחסים לחובת הנחה (שהוזכרה לפני כן בגמ'), אלא רק למקור הדרשה השונה. וזאת בניגוד לפירושם של התוס' בסוכה.
17. כך מופיע גם בפירוש הר"ש והרא"ש במשנה בביכורים ג, ו.

כלל. אותו התנא הוא התנא־קמא החולק על ראב"י במשנה במנחות (ה, ו) הסותמת: "ואלו טעונים תנופה... והביכורים כדברי רבי אליעזר בן יעקב".

התוספות במכות יח ע"ב (ד"ה ומאן) מוסיפים כי גם מהמשנה בביכורים (ג, ו) – "עודהו הסל על כתפו קורא מ'הגדתי היום לה' אלהיך' עד שגומר כל הפרשה" – עולה כי 'תנא קמא' סובר שביכורים אינם טעונים תנופה כלל, שהרי על דברי תנא קמא זה מובאים דברי ר' יהודה שהכהן היה מניף בעת הקריאה, מכאן שתנא קמא חולק וסובר שאין צורך בהנפה, וניתן לומר את כל הקריאה כשהסל על כתפו.

ג. "תחת יד הבעלים" – כוהן מניף ובעלים קורא

תוספות במנחות סא ע"ב (ד"ה כהן), ותוספות בסוכה מז ע"ב (ד"ה כהן), עסקו באופן הנפת הביכורים:

> כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף – לאו דוקא קאמר תחת יד הבעלים ממש, דאם כן הויא חציצה בין הכלי ובין הכהן... אלא כדתנן פרק ג' דביכורים (מ"ו) גבי סל של ביכורים אוחזו בשפתותיו וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו והיינו תחת יד הבעלים.[18]

תוספות הסבירו את דברי ר' אליעזר בן יעקב: "כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף" כדרכו של ר' יהודה שמביא הביכורים אוחז בשולי הכלי והכהן מניח ידו תחת הכלי, שהרי אם הכהן יניח ידו תחת יד הבעלים זו תהיה חציצה.

פשט דברי ר' אליעזר בן יעקב: "כהן מניח ידו תחת יד בעלים, ומניף", כוונתו שידי הכהן הם תחת ידי הבעלים, ודברי ר' יהודה: "מוריד הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתותיו, וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו" כוונתם שידי הכהן תחת הכלי, שהרי הבעלים אוחזים בשפתי הכלי.[19] על כן קשה להתאים בין דברי ר' אליעזר בן יעקב לבין דברי ר' יהודה בענין זה. בנוסף, יש להעיר על כך שלא משמע שדרך התנופה שקבע ר' יהודה היא בגלל חציצה.

להלן הצעה אחרת שמבוססת על דברי תוספות הללו, אך באופן אחר.

---

18. ראה גם תוספות קידושין לו ע"ב ד"ה מכניס. אמנם תוספות כתבו שם: "שהכהן היה אוחז בשפתיו כלומר בשפת הכלי למעלה והבעלים למטה", אך כבר העירו המפרשים כמו המהרי"ט והרש"ש בקידושין שם וכן במלאכת שלמה בביכורים ג, ו, שזו טעות סופר. כדברי תוספות כתבו גם ריטב"א סוכה מז ע"ב; ר"ש ורא"ש ביכורים ג, ו, ועוד.
19. הריטב"א מכות יח ע"ב כתב שאין בעיה של חציצה: "הא כיצד מניח ידו תחת יד בעלים ומניף. פירוש ואף על גב דכתיב "ולקח הכהן" אין יד בעלים חציצה דרחמנא עבד יד שניהם כיד אחד, כן פירשו בתוס' לפי פשט הברייתא". כך גם משמע מהמאירי במכות יח ע"ב שם. ראה גם במהר"ל בגור אריה בדברים כו, ד.

דברי ר׳ אליעזר בן יעקב: ״כהן מניח ידו תחת יד בעלים, ומניף״ לא באו לתאר את דרך התנופה במובן המעשי. הוא מכוון לומר שלאורך כל הדרך עד בית המקדש מביא הביכורים היה אוחז בידיו או על כתפו את הכלי עם הביכורים. עם הגעתו למקדש היה מביא הביכורים מניח את הכלי ליד המזבח, והכוהן היה מניח את ידו ״**תחת** יד הבעלים״, כלומר **במקום** הבעלים, תחליף לבעלים. למעשה, הכוהן היה מניף לבד, ללא הבעלים כלל, ובזמן שהכהן הניף את הביכורים, מביא הביכורים היה קורא את מקרא הביכורים. וכך מתקיים: ״מה כאן כהן – אף להלן כהן. ומה להלן בעלים – אף כאן בעלים״. יש זיקה בין הבעלים לבין הכהן אם כי בפועל רק הכוהן היה מניף את הביכורים, וכן את השלמים.[20]

ר׳ יהודה שאמר: ״הגיע ל׳ארמי אובד אבי׳ מוריד הסל מעל כתפו ואוחזו בשפתותיו וכהן מניח ידו תחתיו ומניפו וקורא מ׳ארמי אובד אבי׳ עד שהוא גומר כל הפרשה״, תיאר איך היה מתבצע המעבר של הכלי ממי שהביא הביכורים לכוהן. המביא היה מוריד את הכלי מעל כתפו, אוחז בשפתי הכלי, ואז הכוהן היה לוקח את הכלי ממנו ומניח ידו תחתיו. גם כאן כמו בדברי ר׳ אליעזר בן יעקב – במקום ידי הבעלים וכתחליף להם. הכוהן היה מניף והמביא היה קורא. יש זהות בין הביטויים: ״כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף״ (ר׳ אליעזר בן יעקב), וכן: ״כהן מניח ידו תחתיו ומניפו״ (ר׳ יהודה). שני הביטויים כוונתם במקום וכתחליף לבעלים.[21] הסבר זה פותר את הקשיים שהעלו מפרשים בדבר חציצה בעת התנופה.[22] בנוסף, לפי ההבנה הפשוטה, יש בוודאי קושי מסוים למביא הביכורים להחזיק בשולי הכלי יחד עם הכהן

---

20. ראה רמב״ם, מעשה הקרבנות ט, ו־ח.
21. זאת בשונה מפרשנות הרע״ב במשנה בביכורים ג, ו שראה את דברי התנאים כחולקים: ״ואוחזו בשפתותיו וכהן מניח ידו תחתיו – מכאן משמע שהסל היה על ידו של כהן אלא שהבעלים אוחזים הסל בשפתותיו למעלה בשעת התנופה. ושלא כדברי האומר כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף״. ראה בתוספות יום טוב שם ובפרוש הון עשיר.
22. הרב יצחק זאב סולוביצי׳ק, חידושי הגרי״ז למנחות סא ע״ב כתב שפסול חציצה לא שייך כלל בביכורים משום שהתנופה לא נחשבת עבודת מקדש. הלימוד משלמים הוא שכשם שיש צורך בתנופה בשלמים גם ע״י הבעלים כך גם בתנופת ביכורים. יש להשיב על דבריו שאכן לפי ר׳ יהודה התנופה לא נחשבת עבודת מקדש בעוד שלפי ר׳ אליעזר בן יעקב גם התנופה היא חלק מעבודת המקדש, אלא שע״פ הסברנו ממילא הכוהן היה מניף לבד את הביכורים. ע״פ דברינו אין צורך בחידושו של הרי״ד סולוביצי׳ק (רשימות שיעורים – סוכה מז ע״ב) שכתב שהכוהן והבעלים צריכים לאחוז כל אחד מסיבה אחרת; הכוהן החזיק מדין קודשים ועל כן עליו להחזיק מתחת הכלי, מדין שירות, והבעלים מחזיקים את הכלי בשפתותיו למעלה משום שחיוב הנפתם אינו מדין קודשים ואינה שירות. גם כאשר שותפים הביאו ביכורים, התנופה נעשית ע״י הכוהן לבדו, וכך מיושבת הערת הרב חיים קנייבסקי, דרך אמונה, הל׳ ביכורים ג, יב אותיות עד-עה.

ולהניף את הביכורים יחד עם הכוהן באופן של "מוליך ומביא" ובמקביל גם לקרוא את פסוקי הביכורים. אולם ע"פ הסברנו, הכוהן היה מניף לבדו את הביכורים, ומביא הביכורים היה קורא לבדו במקביל את פסוקי הביכורים.[23] עם סיום האמירה היה הכהן מניח הכלי, ומביא הביכורים היה משתחווה ויצא.

ביטויים דומים ביחס לתנופה מופיעים גם בשלמים ובמנחות אחרות שצוינו לעיל, שם נאמר במפורש בתורה שיש להניפם. אך מאחר שלא נאמר במפורש בתורה שביכורים טעונים תנופה, וגם תוספות כתב ש:" 'כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף' לאו דוקא קאמר תחת יד הבעלים ממש" בגלל בעיית החציצה, ניתן להציע הסבר אחר וייחודי לדרך התנופה בביכורים ע"פ דרכם של ר' אליעזר בן יעקב ור' יהודה.

ביאור דברי הרמב"ם

הרמב"ם (ביכורים ג, יב) שילב בדבריו מדברי ר' אליעזר בן יעקב ומדברי ר' יהודה:

> ...הגיע להר הבית נוטל הסל על כתיפו הוא בעצמו, ואפילו היה מלך גדול בישראל, ונכנס עד שמגיע לעזרה, וקורא ועודהו הסל על כתיפו "הגדתי היום לה' אלהיך". ומוריד הסל מעל כתפו ואוחז בשפתיו, והכהן מניח את ידו תחתיו ומניף, וקורא: "ארמי אובד אבי וירד מצרימה" וגו' עד שגומר. ומניחו בצד המזבח בקרן דרומית מערבית בדרומה של קרן וישתחוה ויצא.
>
> ומנין שהן טעונין תנופה? שנאמר: "ולקח הכהן הטנא מידך" לרבות את הבכורים לתנופה. וכשם שטעונין תנופה, כך טעונין קרבן שלמים [ושיר] שנאמר בהן "ושמחת בכל הטוב" וברגלים אומר "ושמחת בחגך" מה שמחת החג בשלמים אף כאן בשלמים, ואין הקרבן מעכבת. (רמב"ם, ביכורים ג, יב)

הרמב"ם סיכם את החובות שיש בעת מקרא ביכורים וכתב:

> נמצאת אומר שהבכורים טעונין שבעה דברים: הבאת מקום, וכלי, קריאה, וקרבן, ושיר, ותנופה, ולינה. (שם, הלכה יד)

עיון בדברי הרמב"ם מלמד שהרמב"ם הביא מדברי ר' יהודה ומדברי ר' אליעזר בן יעקב. דברי הרמב"ם: "וקורא ועודהו הסל על כתיפו 'הגדתי היום לה' אלהיך'. ומוריד הסל מעל כתיפו, ואוחזו בשפתיו והכהן מניח ידו תחתיו ומניף וקורא 'ארמי אובד אבי וירד מצרימה' וגו' עד שגומר כל הפרשה. ומניחו בצד המזבח בקרן דרומית מערבית

23. במשנה בביכורים ג, ז נאמר: "בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו נמנעו מלהביא התקינו שיהו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע". במצב זה הכהן היה מניף, היה מישהו נוסף שהיה נקרא למביא, והמביא היה עומד על ידם.

בדרומה של קרן וישתחוה ויצא", הם ע"פ דברי ר' יהודה (משנה ביכורים ג, ו).[24] המשך דברי הרמב"ם: "ומנין שהן טעונין תנופה? שנאמר: 'ולקח הכהן הטנא מידך' לרבות את הבכורים לתנופה", הם ע"פ ר' אליעזר בן יעקב (כמבואר בהרחבה לעיל). הרמב"ם אמנם לא ציין את הלימוד המובא בגמרא, גזרה שוה "יד" "יד" משלמים, אם כי בהמשך דבריו הוא לומד מכך שבכורים טעונים תנופה שצריך גם להקריב קרבן שלמים.

על דברי הרמב"ם שהכהן היה "מניח ידו תחתיו ומניף" כתב שם הר"י קורקוס:

> ופי' תחת יד בעלים לאו דוקא, דאם כן הויא חציצא. אלא הוא [=מביא הביכורים] אוחז הסל בידיו בשפתי הכלי כאשר אמרו במשנה (ביכורים ג, ו) "ואוחזו בשפתיו" והכהן ידיו תחת הכלי. נמצא יד [=הכהן] למטה דהיינו בשולי הכלי, ויד בעלים למעלה דהיינו בשפתי הכלי. וזהו "ידו תחת יד בעלים". וכן אמרו במשנה: "ואוחזו בשפתיו וכהן מניח ידו תחתיו ומניף" עד כאן. מוכח כאשר כתבתי.

פירוש זה של הר"י קורקוס דומה להסבר התוספות.[25] אלא שמדברי ר' אליעזר בן יעקב משמע שרק הכוהן היה מניף "כהן מניח ידו תחת יד בעלים, **ומניף**" (סוכה מז ע"ב; מכות יח ע"ב; מנחות סא ע"ב), וכך גם ע"פ דברי ר' יהודה: "וכהן מניח ידו תחתיו **ומניפו**" (משנה, ביכורים ג, ו). "מניף" או "מניפו" שניהם בלשון יחיד. על כן נראה להסביר את הרמב"ם ע"פ אותה הצעה שהצענו לעיל.[26] דברי הרמב"ם: "ומוריד הסל מעל כתיפו ואוחזו בשפתיו, והכהן מניח ידו תחתיו ומניף, וקורא" הם כדברי ר' יהודה וייעודם תיאור כיצד היה מועבר הכלי ממי שהביא את הביכורים לידיו של הכוהן, ולכך הסכים גם ר' אליעזר בן יעקב. אמנם, הרמב"ם הביא בדבריו את דרשתו של ר' אליעזר בן יעקב שלמד שביכורים טעונים תנופה, ולא את דרשתו של ר' יהודה.

ד. ביכורים – קדשי גבול או קדשי מקדש?

במשנה במסכת ביכורים מצאנו מחלוקת לגבי מעמדם של פירות הביכורים אחרי הנפתם ונתינתם לכוהן:

> למה אמרו הבכורים כנכסי כהן? שהוא קונה מהם עבדים וקרקעות ובהמה טמאה ובעל חוב נוטלן בחובו והאשה בכתובתה כספר תורה. ורבי יהודה אומר אין נותנים

---

24. אמנם הרמב"ם בפירוש המשנה בביכורים ג, ו כתב שאין הלכה כר' יהודה. ראה באחרונים שעסקו בשאלה זו במפתח של הרב שבתאי פרנקל.
25. לעיל הע' 17.
26. לפי הרב סולובייצ'יק, ג"כ מובן מדוע ננקטה לשון יחיד, שהרי הנפת הבעלים איננה עבודה ואיננה "תנופה", אלא "הבאה".

> אותם אלא לחבר בטובה. וחכמים אומרים נותנין אותם לאנשי משמר והם מחלקין ביניהם כקדשי המקדש. (משנה, ביכורים ג, יב)

לפי רבי יהודה (ות"ק) מעמדם (הממוני) של הפירות הוא כקדשי גבול, ולכן הם שייכים לכוהן הזוכה בהם, ואילו לדעת חכמים מעמדם כקדשי מזבח ולכן אין הכוהן יכול לזכות בהם לעצמו לעליו להתחלק בפירות עם כל כוהני המשמר.

על פי הירושלמי, למחלוקת זו יש נפק"מ לדין הבאת ביכורים מעץ משבעת המינים שעשו אותו אשרה וביטלו את האשרה.

> מהו שיביא ביכורים? כר' יודה דו אמר הוקשו לקדשי הגבול, מביא. כרבנין דאינון מרין הוקשו לקדשי מקדש, אינו מביא. (ירושלמי, ביכורים א, ב)

לפי ר' יהודה ביכורים הם קדשי גבול ולכן אחר שבטלו את האשירה ניתן להביא מהעץ ביכורים, ואילו לפי חכמים ביכורים הם קדשי מקדש ולכן גם לאחר שפקע ממנו דין אשרה אי אפשר להביא ממנו ביכורים.

ה'משך חכמה' (דברים כו, ד) מחדש, שמחלוקת רבי יהודה וחכמים תלויה במחלוקתם של רבי יהודה וראב"י לעניין מקור לימוד חיוב הנפת הביכורים:

> בתנופה של ביכורים שכהן מניח ידו תחת יד הבעלים לרבי אליעזר בר' יעקב, דיליף מ"ולקח הכהן" עיקרו דתנופה הוא של הכהן, הוי הטעם שמניף אל המזבח, והוי קדשי מקדש, ומתחלקת למשמרה, ואוכלים משולחן גבוה. וזה שאמר: "והיו לה' מגישי מנחה בצדקה" (מלאכי ג, ג) – שיאכלו ממה שרבם אוכל. וכן מורה בסוף נחמיה (יג, ל-לא), שהעמיד משמרות לבכורים וזכו בהם.[27]
>
> ...אבל לר' יהודה (סוכה מז ע"ב) דיליף מקרא ד"והנחתו" (דברים כו, ו) – דעיקר של תנופה הוא של בעלים – לכן סבר דאינם נעשים קדשי מזבח ונותנים לכהן בטובה (משנה, ביכורים ג, יב). ולכן אמר בירושלמי (ביכורים א, ב) דאשרה שבטלה, לר' יהודה דעביד כקדשי הגבול יביא ממנה ביכורים, דזר אצל מזבח ליכא, והבן. ואולי נראה דזה בכוונת הגמרא דרב גובריה (מנחות סא ע"ב).[28]

ע"פ ה'משך חכמה', לדברי ר' אליעזר בן יעקב עיקר התנופה לכיוון המזבח היא של הכוהן,[29] ועל כן יש לראות את הביכורים כקדשי מקדש, והם מתחלקים למשמרת שנמצאת באותה עת במקדש, והדבר נחשב כאילו אוכלים משולחן גבוה. לפי הבנת

---

27. ראה מאמרי: "ביכורים בימי עזרא ונחמיה", ביכורי הארץ, עמ' 107-121.
28. דברים דומים חזר וכתב גם באור שמח הל' ביכורים ג, א.
29. זאת בשונה מדברי הריטב"א סוכה מז ע"ב: "הא כיצד [כהן] מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף. פי' תחת יד הבעלים לאו דוקא דהוי חציצה אלא לומר שמסייע עמהם והבעלים עיקר והוא טפל". הריטב"א הסביר את עמדת ר' אליעזר בן יעקב, ולפיו עיקר התנופה היא של הבעלים.

ה'משך חכמה' משמעות ההנפה המשותפת, כשידו של הכהן תחת ידי הבעלים, היא שאת עיקר ההנפה מבצע הכוהן, ואילו יד הבעלים כביכול 'נסתרת' בין יד הכהן לבין הכלי.

לעומתו, ר' יהודה סבר שעיקר התנופה היא של הבעלים. אמנם ה'משך חכמה' לא הסביר במה בא לידי ביטוי במעשה התנופה שעיקר התנופה הוא של הבעלים. העובדה שמביא הביכורים אוחז בשפת הכלי, והכוהן בתחתית הכלי, לא מבטאת זאת מספיק.[30] ניתן להוסיף על פי הסברו של ה'משך חכמה' שלפי ר' יהודה מביא הביכורים היה אוחז בשולי הכלי, והכוהן היה מניח ידו תחת הכלי ומניפים ביחד, כדי להבליט גם את מקומו של מביא הביכורים.

לפי ה'משך חכמה', ניתן לבאר את סיבת העמדתו של רב נחמן בר יצחק את דברי המשנה (מנחות סא ע"א) "ביכורים טעונים תנופה" – כר' אליעזר בן יעקב, לא מפני שהוא רב גדול יותר ומשנתו "קב ונקי" (כהסברו של רש"י), אלא מפני שהוא הגדיר את הביכורים כקדשי מקדש.[31]

דברי ה'משך חכמה' בהסברת הספרי על שתי תנופות, אינם תואמים את דברי הרמב"ם שכתב שיש תנופה אחת בלבד: "ומוריד הסל מעל כתיפו, ואוחזו בשפתיו והכהן מניח ידו תחתיו ומניף וקורא" (בכורים ג, יב). אך מכאן ניתן ללמוד שהרמב"ם סובר שבכורים הם קדשי מקדש, ועל כן ע"פ דברינו לעיל רק הכוהן הוא זה שמניף בפועל.

דברים דומים לדברי ה'משך חכמה' כתב הרב יוסף דב סולוביצ'יק (רשימות שיעורים סוכה מז ע"ב):

---

30. המחלוקת בין חכמים לר' יהודה נזכרת גם במשנה בחלה ד, ט: "ואלו נתנין לכל כהן ...והבכורים. ר' יהודה אוסר בבכורים". לדעת חכמים הביכורים ניתנים לכוהנים של המשמר, ומאחר והביכורים נאכלים בעזרה בלבד, יש להניח שכל הכוהנים האוכלים ייזהרו לאכלם בטהרה. אך ר' יהודה אסר לתת לכל כוהן אלא רק לכוהן חבר שיידע להיזהר לאכלם בטהרה, מפני שהוא חושש שמאחר שלא עושים בהם עבודה, מי שאינו כהן חבר לא ייזהר לאכלם בטהרה. הירושלמי בחלה ד, ו תולה את המחלוקות שבמסכת ביכורים ובמסכת חלה זו בזו. בתוספתא בפאה (ליברמן) ד, ז נאמר: "קדשי הגבול נותנין לכל חבר, קדשי מקדש אין נותנין אלא לאנשי משמר בלבד". ראה עוד בדברי הרב חיים סולוביצ'יק על הרמב"ם (ערכין ו, טז) שתלה את מחלוקת חכמים ור' יהודה במחלוקת שבין תנא קמא לר' שמעון בדין המקדיש ביכורים לבדק הבית (משנה שקלים ח, ח).

31. הסבר דברי ה'משך חכמה' הוא ע"פ ביאורו של הרב יהודה קופרמן זצ"ל שנפטר בימים שבהם נערך מאמר זה.

> דרשת ר׳ אליעזר בן יעקב: ״׳ולקח הכהן הטנא מידך׳ אתיא ׳יד׳ ׳יד׳ משלמים״ מחייבת תנופה בשעת הקריאה, ודרשת ר׳ יהודה: ״׳והנחתו׳ זו תנופה״ מחייבת תנופה בשעת השתחויה. ונראה כי ישנם כאן שני דיני תנופה השונים בחלותם. תנופת ר׳ אליעזר בן יעקב דנלמדת משלמים דין קדשים היא, ותנופת ר׳ יהודה דין היא במצות בכורים. בבכורים יש שתי הלכות: א. הלכות קדשים ב. הלכות מצות בכורים. ופליגי מאיזה הלכה חלה תנופה.
>
> נפקא מינה לגבי כהן. הנה תנופת קדשים טעונה כהן עם הבעלים, ולכן תנופת ר׳ אליעזר בן יעקב הנלמדת משלמים צריכה כהן עם הבעלים. ברם ניתן לומר שתנופת ר׳ יהודה, דדין בכורים הוא, אינה צריכה כהן אלא תנופת הבעלים בלבד, כי מצות התנופה בשעת השתחויה הוי הלכה בהבאת מקום והנחת הבכורים במקדש, אבל אינה הלכה בדין קדשים של הבכורים.

על פי חידושו שבביכורים יש ״שני דינים״, דין קודשים ודין הבאת בעלים, מבאר הרב סולוביצ׳יק את דברי הספרי הלומד חיוב להניף פעמיים, בשעת הבאה ובשעת השתחוויה:

> לפי זה לספרי יש בבכורים שני דיני תנופה. התנופה הראשונה בשעת קריאה היא תנופת קדשים, והתנופה האחרונה בשעת ההשתחויה היא דין בהבאת הבכורים והנחתם לפני המזבח. התנופה הראשונה צריכה כהן כמו בכל תנופת קדשים ולא השניה.

בכמה מקומות בהלכות ביכורים פסק הרמב״ם שביכורים הם כקדשי מקדש. בפרק ב הלכה טז פסק כדעת חכמים (ראב״י, כאמור לעיל) ש״אשרה שבטלה אין מביאין ממנה בכורים, שהבכורים כקדשי מקדש הן״. ושם בהלכה יט כתב עוד: ״וכן יראה לי שהבכורים שנטמאו אינו מסיק בהן התנור כתרומה טמאה, מפני שהן כקדשי מקדש״. ובפרק ג הלכה א כתב: ״הבכורים נותנין [אותן] לאנשי משמר והן מחלקים אותן ביניהן כקדשי המקדש״.[32]

---

32. ראה עוד ברש״ש בערכין יא ע״א שכתב: ״דבכורים הוי כעין קרבן משום דטעונין תנופה. וגם קרבן בא עמהם כדאיתא בפ״ג דבכורים מ״ג ומ״ה״. דברים דומים כתב הרש״ש במעילה יג ע״א: ״כיון דטעונין הנחה לפני המזבח שפיר מיקרי ראוי למזבח. ומה שאח״כ נוטלין הכהנים משלחן גבוה קזכו כמו בשר החטאת והאשם ודומיהן״. בצפנח־פענח הל׳ תרומות עמ׳ 4 ועמ׳ 23, וכן בהל׳ ערכין עמ׳ 85 כתב שביכורים נחשבים תרומה כל זמן שהם לא הגיעו לעזרה. משהגיעו לעזרה הם נחשבים כקדשי מקדש, ולאחר הקריאה וההנחה הם נחשבים שוב בגדר תרומה. עיון בהלכות אלו ברמב״ם ובהגדרתו את הביכורים כקדשי מקדש, ראה: הרב יוסף ענגל, אתוון דאורייתא כלל יב; הנ״ל, גליוני הש״ס, מכות יט ע״א; הרב יוסף פצנובסקי, פרדס יוסף החדש, דברים כה, טז אות ג; הרב יהודה גרשוני, ״בענין ביכורים״, קול צופיך, עמ׳ רצ־רצד; הרב בניהו

על פי דברינו לעיל, ע"פ הרמב"ם רק הכוהן היה מניף, ואף לדעת ר' יהודה, שביכורים הם קדשי גבול, רק הכוהן היה מניף, והאחיזה בשולי הכלי היא במעבר מידיו של מביא הביכורים לידי הכוהן.

ואף רבי ישמעאל, סבר שביכורים הם קדשי מזבח. על הפסוק (במדבר ה, ט): "וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל אשר יקריבו לכהן לו יהיה" נאמר בספרי:

> "אשר יקריבו לכהן לו יהיה". ר' ישמעאל אומר: וכי תרומה מקריבים לכהן, מה תלמוד לומר "אשר יקריבו לכהן"? לפי שהוא אומר "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך" (שמות כג, יט), אבל לא שמענו מה יעשה בהם. תלמוד לומר: "אשר יקריבו לכהן לו יהיה" בא הכתוב ולימד על הבכורים שיהו נתונים לכהנים.
>
> (ספרי, במדבר (נשא) פרשה ה)

על בסיס דברי הספרי הללו, כתב הרמב"ן (במדבר ה, ט):

> כי על דעת רבי ישמעאל לא יבא לשון הקרבה בתורה אלא בקרבים על גבי המזבח, לפיכך דרש "אשר יקריבו" בבכורים שהם טעונין תנופה והגשה.

העובדה שביכורים טעונים תנופה והגשה מחזקת את המעמד של ביכורים כקרבן.

הביכורים מחברים קודש וגבול

בפן הרעיוני־האמוני הסביר הרב צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק עמ' צד) את הזיקה והקשר שבין הבעלים והכוהן בעת הנפת הביכורים:

> נאמר "וענית ואמרת" (דברים כו, ה) ואיתא במדרש (קהלת רבה ז', ח') כל מקום שנאמר עניה ואמירה בלשון הקודש וברוח הקודש. הרי זכה לרוח הקודש כל מביא ביכורים באותה שעה. ואין צריך לומר לכהנים באותה שעה שגדול כוחם יותר, שכל כח השגת רוח הקודש של הבעלים הוא רק על ידי הכהן. וכמו שרמזו ז"ל "כהן מניח ידו תחת יד בעלים ומניף" (סוכה מז ע"ב), ואחר כך קורא הפרשה. דבלא הכהן לא היה יכול לקרות הפרשה ברוח הקודש כלל.

הראי"ה קוק (שמועות ראיה, בראשית ושמות, ירושלים תשע"ה, עמ' 315), הסביר את מחלוקת חכמים ור' יהודה האם ביכורים הם קדשי מקדש או קדשי גבול:

> במשנה (ביכורים ג, ו) נחלקו חכמים ור' יהודה אם ביכורים הם כקדשי מקדש קדשי מזבח כיון שהובאו בעזרה, או כקדשי גבול כיון שאין עושים בהם עבודה. קדשי הגבול שיש בהם הגבלה וצמצום של הקדושה, שהרי קדושתם פחותה משל קדשי המזבח, הרי הם מתייחסים לצד הפרטי, המוגבל, המצומצם, המתענף ממרכז התורה

ברונר, "בכורים כתרומה וכקדשי מקדש – חיבור הארץ והמקדש", ביכורי הארץ, עמ' 173; "הביכורים כקרבן", באר מרים, חג השבועות, ישיבת הר עציון, עמ' 160.

השורשי. ואילו קדשי מקדש המכוון כנגד המקדש של מעלה שבו אין הגבלה, הרי יסודם בקדושה הכללית, הגזעית, הכוללת את כל הפרטים המתענפים. הביכורים יש בהם מיסוד קדושת הכלל הנקודתית הקשורה למזבח כדעת חכמים, והרי הם טעונים תנופה. ויש בהם מיסוד הקדושה הפרטית המסתעפת מהכלל, והרי הם לדעת ר' יהודה כקדשי גבול.

ה. סיכום

א. בלשון הפסוקים העוסקים בביכורים לא נאמר כלל שיש להניף הביכורים. ר' אליעזר בן יעקב ור' יהודה סברו שבכורים טעונים תנופה. ר' אליעזר בן יעקב למד זאת בהיקש משלמים, והוא ראה בביכורים קדשי מקדש, ואילו ר' יהודה למד זאת מפסוק בפרשת הביכורים והוא ראה בביכורים קדשי גבול. יש תנא הסובר שביכורים לא טעונים תנופה, וע"פ מדרש הלכה היו מניפים פעמיים, לפני מקרא ביכורים ואחרי מקרא הביכורים.

ב. יש הבדל בין ר' אליעזר בן יעקב לבין ר' יהודה בדרך התנופה. לדברי ר' אליעזר בן יעקב, הכוהן מניח ידו תחת יד בעלים, ומניף. לדברי ר' יהודה, מביא הביכורים היה אוחז בשפת הכלי, והכוהן היה מניח ידיו מתחת לכלי וכך היו מניפים את הביכורים. יש מקום להשוות את אופן התנופה על פי שני דעות תנאים אלו: "כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף" (ר' אליעזר בן יעקב), וכן: "כהן מניח ידו תחתיו ומניפו" (ר' יהודה). כוונת שניהם היא שהכוהן מניף במקום וכתחליף לבעלים. בפועל רק הכוהן היה מניף. פירוש זה פותר את כל הקשיים בדבר חציצה בין הכוהן לכלי, וכן מסביר כיצד מביא הביכורים היה יכול להתמקד במצוות מקרא הביכורים, בעוד שהכוהן מניף את הביכורים.